

BAJZIK ZSOLT

AZ EGYKORI SZOMBATHELYI PRÁTER – MA GÁYER ÉS BRENNER PARK – TÖRTÉNETE

I. RÉSZ

BEVEZETŐ

Az ember a lakókörnyezetével szoros kölcsönhatásban él, és a városok kialakulásával párhuzamosan megteremtette az urbanizációs ártalmakat, amelyek az egészségét veszélyeztetik. A káros hatások elleni küzdelemben fontos szerep jut a városi zöldterületeknek. A parkok építése és fenntartása ezért a település fejlődésével párhuzamosan létrejövő szükségletként jelentkezett.¹ Így történt ez Szombathelyen is, ahol a kiegyezés idején még nem létezett közpark, de a dolgozat tárgyaként vizsgált terület sem tartozott a XIX. században még szervesen a városhoz.² Az 1857. évi kataszteri térképeken egy kis részét Szombathely belterületeként, a nagyobbik felét pedig a város külterületeként ábrázolták.³

Az idők folyamán ez a földbirtok számos elnevezéssel élt a helyi szóhasználatban. A legkorábbi ismert elnevezését a Szőke családról kapta, akiknek a neve 1328-ban tűnik fel a forrásokban. Először Miklós fia Péter, „*akinek a mellékneve Szőke (dictus Zeuke), tőle öröklődik tovább a név, s nevezik a családot egészen kihalásáig Szombathelyi Szőke családnak*”,⁴ egykori birtokukat pedig a XX. századig Szőkeföldének.⁵ A XIV. századtól ez a nemesi birtok Szombathely város közvetlen szomszédságában, vele szoros kapcsolatban, de jogilag és részben gazdaságilag is független településként élte a mindennapjait.⁶ A ma Szőkeföldre-

1 LUDVÁN István: Parkosítás, szép környezet, egészségesebb levegő Szombathelyen. *Városunk '74.* 1974. 1. sz. 15. old.

2 BRENNER 1986. 323. old.

3 Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) Vas Megyei Levéltár térképeinek gyűjteménye (továbbiakban: Térkép gyűjt.) Kataszteri térképek gyűjteménye, K 259.

4 KISS – TÓTH – ZÁGORHIDI 1998. 150. old.

5 Uo.

6 VARGA 2003/a. 1. old.

ként behatárolható területen a középkorban több gazdaság foglalt helyet. 1732-ben Erdődy Lajos gróf szerezte meg a földtulajdont, majd tőle 1752-ben 31 840 rajnai forintért vásárolta meg Batthyány Lajos nádor, így az betago­lódott a körmendi uradal­mába. A XIX. század elején öröklés révén került Batthyány Fülöp herceg kezelésébe.⁷

A XIX–XX. századi levéltári forrásokban és a korabeli térképeken a tulajdonváltó­zásokot követően egyszerre több elnevezéssel is találkozhatunk, amelyek szűkebb és tágabb értelemben határolják be a vizsgált területet. Így hívták Szőkeföldének,⁸ Práternak⁹ – ezen belül Kis-, Elő- és Külső-Práternek –, Batthyány ligetnek,¹⁰ majd az egyik részét 1934-től Gáyer,¹¹ míg a másikat Brenner parknak.¹² Ez utóbbit 1950-ben átnevezték Puskin ligetnek¹³ – rövid ideig hívták Úttörő-parknak is¹⁴ –, a köztudatból azonban soha nem kopott ki a Brenner park elnevezés.¹⁵ Az új víztorony mellett az 1960-as években kialakították az Úttörő Közlekedési Parkot,¹⁶ amely napjainkban a KRESZ-park nevet viseli.¹⁷

Az egykori Szőkefölde a XX. század elejére már fontos zöldterületévé vált Szombathelynek. A helyi szóhasználatban, de helyrajzi megjelölésként is a birtok központjára ekkor még a Práter nevet használják. Tartalma és terjedelme azonban – a korábban említetteknek megfelelően – több­rétű, hiszen vonatkozott az egykori kocsmára, majd vendéglőre, de a birtok tartozékaira is, sőt a szőkeföldi területek szinonimájaként is alkalmazták. A Szőkefölde és a Práter, mint helynevek, a tulajdoni viszonyok alapvető megváltozása után szinte teljesen feledésbe merültek Szombathelyen. „Az egykori Batthyány birtok a 19. század végi polgári tulajdonba kerülésével felszámolódott a legnagyobb feudális eredetű világi földtulajdon a város területén belül.”¹⁸ Majd az 1920–1930-as években a Práternek hívott terület egy része először magán-, később az egész köztulajdonba került, ahol nyilvános parkokat hoztak létre.¹⁹

A nemesi birtoknak és az ott kialakított parkoknak kezdetben nincs különösebb kertépítészeti jelentősége, de napjainkban Szombathelyen az egyik legrégebbi eredetű és növényállományú közparkoknak tekinthetők. A faállományuk ritkább volt a jelenleginél, de nagyobb gyepfelületek, virágcsoportok élénkítették a képét.²⁰ Ezeket a zöldterületeket az 1930-as évek közepétől már nemcsak sétáló és emlékezeti helyként használják a város lakói, hanem fontos helyszínt biztosítanak a kulturális és egyéb rendezvényeknek is. Szombathely ezen zöldfelületeinek története jól dokumentált, számos levéltári és könyvészeti forrás, korabeli fotó található az itt lezajlott eseményekről, rendezvényekről.²¹

7 MNL VaML Helytörténeti lexikon cédula (továbbiakban: Helyt. lex.) 120. Szőkefölde 43. fol.

8 Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára 1. katonai felmérés térképe Coll. 4. Sectio VIII.

9 MNL VaML Szőkefölde 1813-as térképe. Brenner család iratai 17. doboz 15. fotonegatívok

10 MNL VaML Térkép gyűjt. Törzsgyűjtemény, T 133. Szombathely város tervrajza Óperint és Szent Márton községekkel, 1880.

11 Az Aréna utca – Zrínyi utca – Gyöngyös utca által határolt park a Gáyer-szobortól eredő közkeletű elnevezése. FEISZT 1995. 28. old.

12 FEISZT 1995. 17. old.

13 A Brenner parkot 1949-ben a Magyar–Szovjet Baráti Társaság kérésére Puskin-ligetnek nevezték el, amely név jelenleg nincs használatban. FEISZT 1995. 56. old.

14 MNL VaML Térkép gyűjt. Törzsgyűjtemény, T 390. Szombathely Járási Jogú Város térképe. Bp., 1959.

15 Mesebíróság. *Vas Népe* (továbbiakban: *VN*), 1966. máj. 22. 4. old.

16 Nyitás előtt. *VN*, 1966. máj. 25. 1. old., Mesebíróság. *VN*, 1966. máj. 29. 4. old.

17 Uniós pénzből újítják fel a régi víztornyot. = *Savaria Fórum* (továbbiakban: *SF*), 2017. okt. 7. 3. old.

18 BRENNER 1986. 314. old.

19 BRENNER 1986. 317. old.

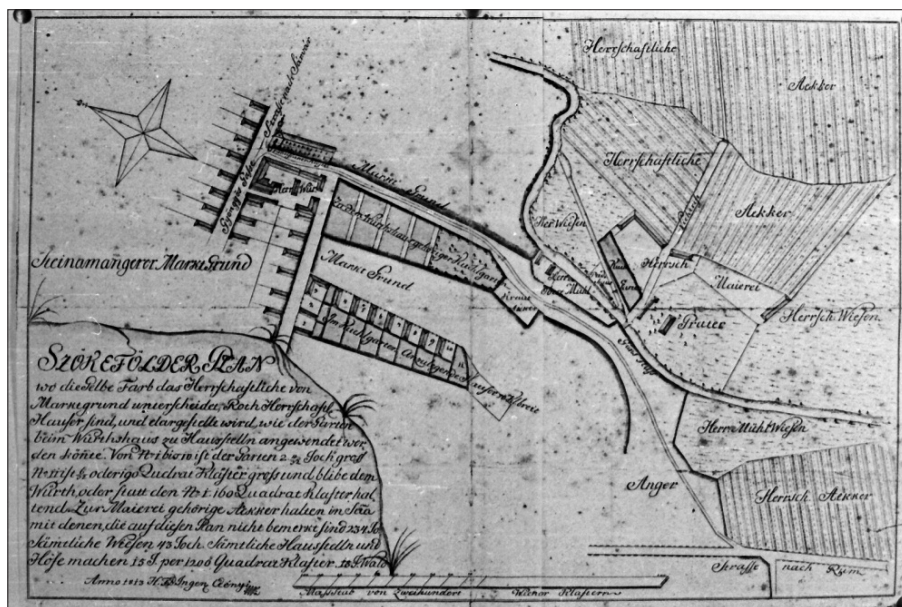
20 BRENNER 1986. 323. old.

21 Lásd: BAJZIK 2015. 49–68. old.; TÓTH – SOMKUTHY 2009. 57–59. old.

SZŐKEFÖLDE ÉS A PRÁTER

1791. október 1-jén Isó József kirurgus Szombathely magisztrátusához folyamodott, és kérvényében előadta, hogy a városban gyógyfürdőt szándékozik építeni. Kérte, hogy erre a célra adják el neki a barátok kertje és a kis molnár ház közötti területet, amelyből a városnak úgysem volt semmi haszna. A Kis-malom azonban a szőkeföldi kúriához tartozott, ennek ellenére a város eladta a területet, négyszögölenként 15 dénárért, és október 5-én a városi tanács által kiküldött formondorok²² kimérték a telket. Miután a sebész kifizette a 24 forint és 90 dénár vételárat, örökös birtoklásra átadták neki a földet.²³ Ezért 1791–1793 között Batthyány Lajos nádor perben állt Szombathely városával a szőkeföldi prédiumban a város által Isó József városi polgárnak eladott fundus birtokjogi tárgyában. A nádor magáénak mondta a területet, amelyet a város nem adhatott volna el.²⁴

Az 1805-ben készített összeírás szerint Batthyány Fülöp herceg szőkeföldi kuriális gazdaságához tartozott a Szarvas vendégfogadó, a Felső- vagy Kis-malom, a fürdőház, az

Szőkefőde 1813. évi térképe. MNL VaML Brenner család iratai, 17. doboz, 15. fotónegatívok

Alsó- vagy Négyesi-malom, a „Földliki” boráruló háza és a téglaszín területe.²⁵ A Szőkeföldéről 1813-ban Erényi mérnök által készített – 1:1800 méretarányú – helyszínrajz szerint

22 A formondor a Vormunder szó szombathelyi változata, előjárót, szószólót jelent. Számuk kettő és hat között változott, évente választották őket. A formondori hivatal feladata a communitas érdekeinek a védelme. KISS 1971. 139. old.

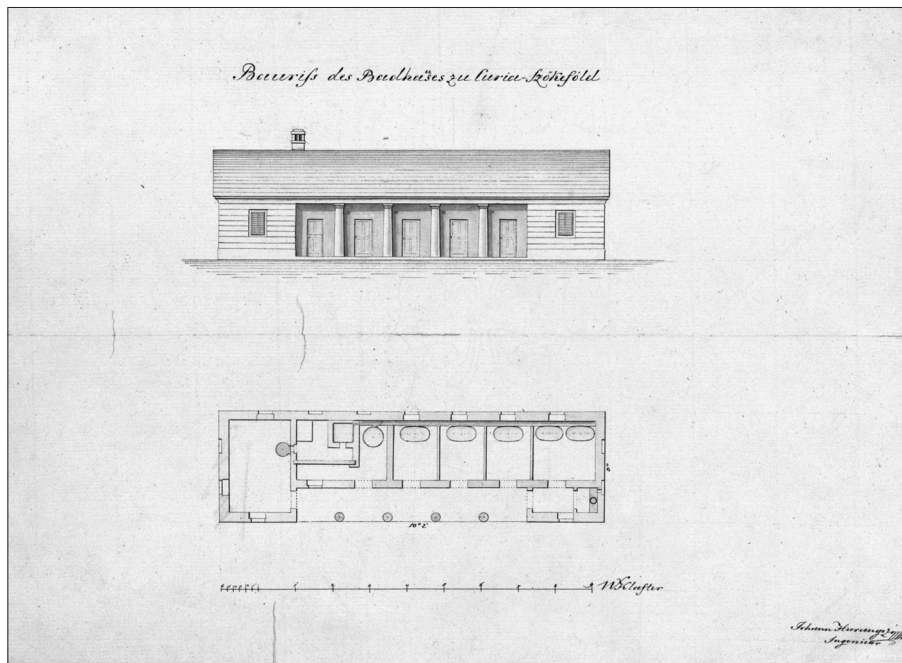
23 MNL VaML Helyt. lex. 120. Szőkefőde 48. fol.

24 MNL VaML Helyt. lex. 120. Szőkefőde 50. fol.

25 MNL VaML Helyt. lex. 120. Szőkefőde 51. fol.

a Gyöngyös patak és a malomárok közötti szigeten állt a fürdőház, amelyhez rét és kaszáló csatlakozott. Látható még a Felső-malom, a major, a hozzátartozó konyhakert és az urasági szántók. Ezen a térképen jelenik meg először – egy zöld mezőként jelzett terület közepén álló épület mellett – a Práter²⁶ elnevezés.²⁷

1806-tól Batthyány Fülöp herceg állt a körmendi uradalom élén, ő a szőkeföldi birtok ura, aki valóságos belső és titkos tanácsos, császári és királyi kamarás tisztsége mellett 1827-

A szőkeföldi fürdő tervrajza, 1830-as évek. MNL OL Tervtár 4. 20/b.

től Vas vármegye örökös főispánjaként tevékenykedett.²⁸ A herceg 1781-ben Bécsben született, és élete jelentős részét is ott élte le, egészen az 1870-ben bekövetkezett haláláig. Talán nem véletlen, hogy a szőkeföldi birtokán is létre kívánt hozni a szombathelyieknek egy olyan szórakozó- és kirándulóhelyet, mint amilyet Bécsben láthatott.²⁹ Az ottani Práter vagy népliget eredetileg császári vadászterületként funkcionált, de II. József megnyitotta az alatti

26 A XX. század első harmadáig a szőkeföldi birtok központja a Práter nevet viselte, amelynek tartalma és terjedelme többrétű volt, nem csak az ott lévő kocsmá épületre, hanem a hozzá tartozó parkra is vonatkozott. Így jelölték a birtok tartozékait – präteri malom és major –, de a szőkeföldi birtok szinonimájaként is szerepelt a präteri birtok megjelölése. „A Práter, mint helynév a tulajdoni, valamint a felhasználási viszonyok alapvető megváltozása után szinte teljesen feledésbe merült Szombathelyen századunk második felében. A Szőkeföld helynév feltételezhetően még korábban kikopott a helyi nyelvhasználatból... A präteri együttes – mint birtok-központ – az épület és a park kivételével fizikailag eltűnt az 1930-as évek közepén.” BRENNER 1986. 318. old.

27 BRENNER 1986. 317–328. old.

28 VARGA 2003/b. 1. old.; lásd még: VARGA 2002 48. old.

29 KONDICSNÉ 2006. 157–162. old.

valók számára, amely ekkor a városkapun kívüli kiránduló helynek számított. Néhány héttel a nyitás után már létrejöttek az első vendéglátóhelyek, kocsmák, zenés szabadtéri szórakozóhelyek és bódék. A bécsi Práter első időszakában legfőbb erénye egyébként az volt, hogy biztosította a legkülönbözőbb társadalmi rétegek találkozását. A főutcája, vagyis fasora négy kilométer hosszan terült el. 1808-ban létesült az első szabadtéri cirkuszépület, és ekkor épült ki az a rendkívül népszerű hely is, ahol a tűzijátékokat tartották.³⁰

Kiseb királyi haszonvételekkel Batthyány Fülöp is rendelkezett a birtokain, amelyeket rendszeresen bérbé adott. A hercegi uradalom 1828 nyarán a Vas, Zala, Veszprém, Tolna, Körös vármegyékben, Horvátországban lévő különféle beneficiumokat és haszonvételeket – malmokat, vendégfogadókat, csapházakat, biliárdtermeket, kávéházakat, boltokat stb. – három évre bérbeadásra hirdette meg. A megtartandó közönséges kótyavetyére Szőkeföldén 1828. július 18-án került sor.³¹ Majd három év múlva, 1831-ben újra meghirdették ezeket a jogokat, ekkor Szőkeföldén – ismét „Szent Jakab hava 18-án” – lehetett licitálni az árendára.³² A következő évben feladott hirdetés már pontosabban határozza meg az itteni kúriához tartozó bérletek tartalmát. A február végén megjelentetett hirdetmény szerint a szokásos három évre kívánták bérbé adni a közönség részére szolgáló mulatókertet, az újonnan felépített biliárd- és vendégházat, a Gyöngyös patak mellett kevéssel azelőtt épített új fürdőházat. A vendégházhoz tartozott két lakó-, egy biliárd-, egy vendég-, egy táncoló- és egy bormérőszoba, konyha, kamra, fatartó hely és padlás. A fürdőház egy fűthető helyiségből és öt fürdőszobából állt, amelyekhez minden szükséges fürdőeszköz rendelkezésre állt. „Ezen a’ Közönség használására, és gyönyörködésére szánt épületeknek helyes és célszerű elrendeltetése, valamint kedvelt mulató kertnek kellemetes helyeztetése, alkalmazhatóságot nyújt, hogy mind a’ két haszonvételekből a’ szorgalmatos árendás magának nevezetes hasznot hajthat”³³ – írták a közlemény végén. A szőkeföldi birtokhoz tartozó bérház, fogadó, istálló, a fürdőház és a molnárlakás terveiről tudjuk, hogy Harangozó János mérnök rajzolta őket az 1830-as évek elején.³⁴ Ebben az időszakban készülhetett el az uradalmi serház is, amelyet az 1834. évi összeírásban már említenek.³⁵

A körmendi uradalomhoz tartozó szőkeföldi kuriális gazdaságnak 1840-ben történt újabb összeírása szerint a birtokot keletről Szentmárton, délről Szentmárton, Szőlös és Újperint községek, északról és nyugatról Szombathely mezőváros határolta. Az uraságnak 317 hold jó minőségű földje és rétje a Gyöngyös patak mentén helyezkedett el, amelyet gyakran elöntött az árvíz. Az itt megtermelt árut a szomszédos szombathelyi piacon értékesítették.³⁶ A szőkeföldi Szarvas vendégfogadó földszintjén borozó, vendéglő, az emeleten táncterem, biliárd-szoba és kávézó várta a vendégeket. A fogadóhoz tartoztak még – az izraelitáknak kiadott – bérlakások, a mészárszék és a serház. A práteri korcsma leírása szerint jó anya-

30 BALOGH Gyula: A bécsi Práter legendája. *Népszava*, 2016. júl. 4. <https://nepszava.hu/cikk/1098837-a-becsi-prater-legendaja> (megtekintve: 2017. 10.15.)

31 Hirdetés. *Hazai, s’ Külföldi Tudósítások* (továbbiakban: *HKT*), 1828. jún. 21. 401. old.

32 Hirdetés. *HKT*, 1831. jún. 11. 376. old.

33 Hirdetés. *HKT*, 1832. febr. 29. 225. old., Az uraság nemcsak Szőkeföldén nyitotta meg a területét, hanem a körmendi kastélyánál is, amelyről Fényes Elek a következőket jegyezte meg: „A’ kertnek, melly egyéberánt a herceg nemes szívességéből a’ köznépek is nyitva” állt. FÉNYES ELEK: Magyarországnak, s a’ hozzá kapcsolódó tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Pest, 1836. 1. köt. 394. old.

34 VARGA 2002. 48. old.

35 Uo.

36 VARGA 2003/a. 3. old.

gokból épült, és vörös festékű faszindellyel fedték. Itt is megtalálható a tánc- és biliárdterem, de rendelkezett bortöltővel, kocsmároslakással, 80 akós pincével és jégveremmel. Az épület mellett állt még egy különálló ház 40 akós pincével, az udvarán nyomóskúttal és veteményeskerttel. A közeli práteri fürdőház is jó anyagokból készült, és a vörösre festett faszindelyes épületében volt öt fürdőszoba, egy konyha, a fürdősné szobája, tűzfatároló és egy szivattyúval ellátott kút, amelyből a vizet kazánokban melegítették fel, és rézcsapokból engedték a fürdőkádakba. Az összeírás végén még szerepelt a Fölső- és az Alsó-malom, az uradalmi téglagyár, ahol évente 280 000–300 000 darab téglát égettek ki. A szőkeföldi majorban náddal fedett és tízszobás, kétkonyhás, háromkamrás tisztai lakást említenek, ahol a cselédek is laktak, de itt volt az „urasági vaskamara” is. A felsorolt istállókban, fészerben tekintélyes számú marhát és lovat tartottak.³⁷

Az 1842–1846 közötti kimutatás szerint a Szarvas vendégfogadó és kávéház, a serház, a práteri kocma és fürdőház bérlőjeként Kikokker József évente tekintélyes összeget, 3200 forintot fizetett.³⁸ A későbbi árendásokkal kapcsolatban 1846-ban a *Honderű* hasábjain azt közölték, hogy a „szőkeföldi gyönyörű sétány közepén Gyöngyös folyó mentében álló eddig egyetlen fürdőhelyünket”³⁹ Batthyány Fülöp hercegtől az izraeliták vették bérbe.⁴⁰ A herceg a zsidókkal szemben mindig a legnagyobb jóakaratot tanúsította, már 1827-ben templomot építtetett számukra a szőkeföldi telkén. Védelmébe vette az izraelitákat még akkor, amikor Szombathelyen nem tűrték meg őket.⁴¹

1847-ben Szombathely kiküldött választmánya a városi közgyűlés elé terjesztett jelentésében megemlíti, hogy a két fürdőház közül az egyik „szinte részvényeken alakult”.⁴² Megjegyezték még, hogy „Szombathely szerencsés fekvése, földének ritka termékenysége, kies helyzete, történeti emlékei, rendkívüli élénksége, a’ körében lakó számos úri családok, vidékének roppant népessége, mely vásárain piaczeit és utcáit elözönlí; a’ kebelében létező hatóságok, s intézetek, s az innen szükségkép eredő sűrű közlekedés, napról napra szaporodó csinos köz és magán épületei, több mulató helyek, minők a szőkeföldi és szőlősi ligetek, a’ két fürdőház, az újonnan létesült lövölde...”⁴³ található.

A dunántúli királyi kerületi tábla 1864-ben a körmendi uradalomhoz tartozó s annak részét képező szőkeföldi nemesi birtokot onnét kiemelte – törölték a körmendi uradalmi birtok címet – és Batthyány Fülöp herceg kizárólagos tulajdonába adta azt.⁴⁴ Ennek során ismét elkészítették a gazdaság összeírását, amelyben szerepel a tisztai lakás, az Alsó- és Felső-malom a molnárlakásokkal együtt, a práteri kocma és fürdőház, a szőkeföldi serház és a mellette lévő raktárépület, a kis mészárszék, a Szarvas vendégfogadó, a szőkeföldi bérlak, a téglaszín. A práteri kocma leírása szerint észak és dél felől négy-négy köoszlopos előcsarnokkal rendelkezett, amit terméskövekkel raktak ki. Az épületben három vendég-, egy biliárdszoba és deszkapadozatú táncterem várta a szórakozni vágyókat. A számos ablakkal és redőnyökkel ellátott tánchelyiségben egy orcheszterről, zenekari karzatról szolgáltatták a muzsikát. A többi részben és a bormérő szobában is öntöttvas-, gömbölyű pléh-, és cserépkályhával fűtöttek. A kocma mellett, a Práter kertjében egy kétajtós, téglából boltozott

37 VARGA 2003/a. 4–5. old.

38 Uo.

39 Szombathely. *Honderű*, 1846. nov. 24. 420. old.

40 Uo.

41 BERNSTEIN 1998. 114. old.

42 TILCSIK 1982. 446. old.

43 TILCSIK 1982. 449. old.

44 VARGA 2003/c. 3. old.

pince és jégverem szolgálta még a vendéglátást. Az 1857. évi kataszteri térképen⁴⁵ is látható, hogy a kert keleti részén egy deszkabódéval ellátott tekéző is működött, amelynek mentén egykor vadgesztenye fasort ültettek.⁴⁶ Az összeírás szerint a fürdőház „6 ½ hosszú, 4 ½ széles, szilárd anyagból épült és fasindellyel fedett épület, 4 kőlábra épült és terméskövekkel kiflasztromozott előcsarnoka 4 ½ széles, 1 ½ hosszú. A bemenetelnél jobbra 5, egymás után következő szobákkal, 4 szoba egyes kádakkal, az 5ik szoba dupla káddal ellátva, és 1 öntöttvas kályha által téli fürdésre is alkalmazva. Balról 1 szoba vaskályhával, 1 konyha, a fürdővízhez egy vízmelegítő rézkazán, és 1 nagy fakád – a hideg vizet felfogó, egész pallással. Az épületen kívül van 1 deszkából épült faház, 7 hosszú és 1 ½ széles, 2 szivattyús kút, deszkával bekerítve.”⁴⁷ A práteri fürdőről a korabeli sajtóban az 1860-as évek végétől jelentek meg rövid hírek, amelyből képet kaphatunk a városban ekkor divatosá váló szabadvizű fürdőzésről. „Pongrácz Antal uszodáját már javában használják a fürödni szeretők. Az úszástanítás is megkezdett, eddig már 21 növendék gyakorolja magát az úszni tanulásban.”⁴⁸ – írták a *Vasmegyei Lapok*ban. Ha valaki a Práteren keresztül a város felé vette az útját, annak a szemébe ötlött az a faalkotmány, amelyet Pongrácz Antal uszodája név alatt ismertek, aki a szombathelyieknek városhoz közeli és kényelmes fürdőhelyiséget hozott létre.⁴⁹ De nem volt mindig kellemes a patakban fürdés. 1875 augusztusában egy rövid hírből panaszkodtak arról, hogy a Pongrácz-féle hideg fürdőben egyszer csak sűrű hab és bűzös víz ömlött át a malomgáton, miután „Stirling polgártársunk kegyeskedett a csávat (bőrki-készítő vegyszer – B. Zs.) éppen akkor elereszteni, amikor legtöbb polgártársa lubickolt a Gyöngyösben.”⁵⁰ A későbbi években is közölnek híreket a fürdővel kapcsolatban, miszerint a „Gyöngyös habjaiban csak úgy lubickolnak a potrohos, molett és vékonydongájú hidegvíz barátok.”⁵¹

1868-ban *Szombathelyi séták* címmel jelent meg egy cikk a *Vasmegyei Lapok* hasábjain, amelyben a szerző azon elmélkedik, hogy milyen jó dolog a város közönségének a szőkeföldi sétány, hiszen „ha szükségét érezzük a szabad lég élvezésének, van egy hely, hová, anélkül, hogy valami fárasztó nagy utat kellene tennünk, ellátogathatunk. Az árnyas fák, a lombok halk suttogása, a lombok között gyéren átszűrődő sugárcsillogás, s egy-egy bokorban rejtőzködő madárka ábrándos dala ritka varázst kölcsönöz e helynek. Amint gondolatim ekként szárnyalának, megdöbbenve ötlött eszembe, hogy hátha valamikor oly körülmények állnának be, melyek folytán a sétányra a szabad bejárhatóság a közönségnek megtiltatnék, hol lenne akkor Szombathelynek egy közeli sétatere?”⁵² A cikkíró Balogh Gyula – későbbi

45 MNL VaML Térkép gyűjt. Kataszteri térképek gyűjteménye, K 259.

46 Uo.

47 Uo.

48 Itt a fürdő-idény. *Vasmegyei Lapok* (továbbiakban: *VL*), 1868. máj. 27. 3. old. 1844-ben Pongrácz Antal kérvénnyel fordult Szombathely város tanácsához, hogy uszodát létesíthessen a Neuhauser-malom és a Kalló közötti gyepen. A hideg és meleg fürdők részére egy 30 ölnyi hosszú és 12 ölnyi széles területet kért a várostól az 1845. évre, mégpedig oly módon, hogy azzal ne zavarja a malmok működését. A kérvényben fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy „ilynemű intézet”-ből „az ifjúságra csak jó és hasznos hárulhat.” E terve megvalósítására aláírásokat és pénzügytést ígértek neki, ezért kérte a városi tanácsot, hogy támogassák céljai megvalósításában. MNL VaML Szombathelyi Város Tanácsának iratai. Acta Miscellanea 46. doboz.

49 BALOGH Gyula: Szombathelyi séták I. *VL*, 1868. jún. 24. 2. old.

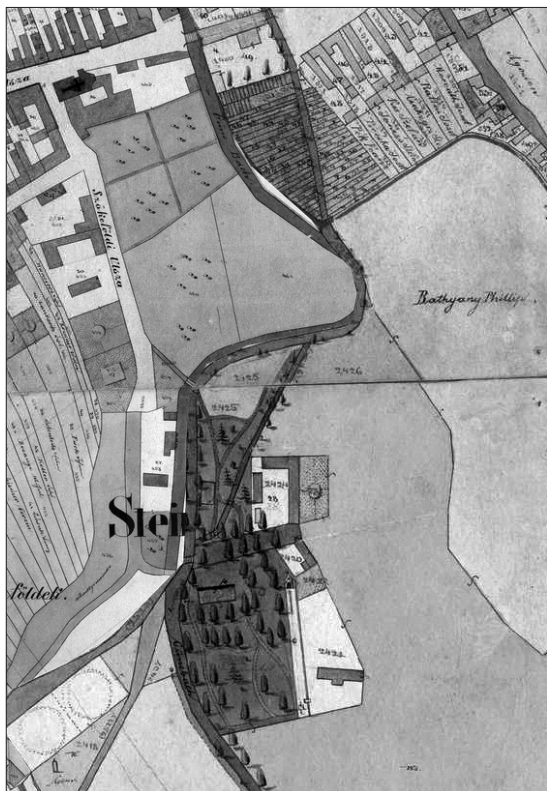
50 A napokban... *VL*, 1875. aug. 19. 3. old.

51 A szabadban... *VL*, 1876. jún. 11. 3. old.

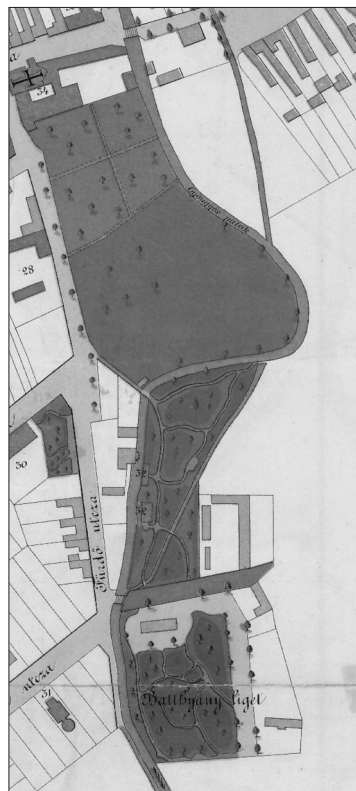
52 BALOGH Gyula: Szombathelyi séták I. *VL*, 1868. jún. 24. 2. old.

levéltárak – szerint megérdemli ez utóbbi tárgy azt, hogy az illetékesek elgondolkodjanak egy újabb sétány létesítéséről.⁵³

Nem véletlen ez az aggodás, hiszen reális lehetőségnek tűnt a birtok közeli tulajdonosváltása, ami aztán hamarosan be is következett. 1870-ben egyenes ági örökös nélkül elhunyt Batthyány Fülöp herceg. Felesége, gyermekei nem voltak, öccsét pedig túlélte. Így a

Szombathely és Szőkefőldé összeszerkesztett kataszteri térképének részlete, 1857. MNL VaML K 259.

Szombathely város térképrészlete, 1880. MNL VaML T 133.

hercegséget másod-unokatestvére, Kázmér gróf testvére, Gusztáv, az ún. alsó-kerületi – Enying, Bóly, Sellye – uradalmakat Iván gróf két életben lévő lánya, Erzsébet és Julianna örökölte. A bólyi uradalom mellett a szőkefőldéi birtok Montenuovo Vilmosné szül. herceg Batthyány Juliannának jutott, de ő az 1871. június 11-ei osztályos egyezés után rövidesen, november 19-én meghalt.⁵⁴

53 Uo.

54 DOMANICZKY 2006. 164. old.

Néhány év múlva, 1874-ben jegyezték csak át a szőkeföldi tiszt lakást, a gazdasági épületeket, a fürdőházat, a práteri kocsmát és sétateret, a malmokat a földekkel együtt a kiskorú örökösök hagyatéka javára, amely végül 1879. március 15-én Montenuovo Alfréd herceg nevére került.⁵⁵

Még 1873 júniusában a hercegné kiskorú örökösének vagyongondnoksága meghirdette, hogy szeptember 30-tól hat évre bérbe adják a szőkeföldi birtokon lévő uradalmi lakóépületeket, bolt- és mészárszék-helyiségeket, gabonaraktárat, fürdőházat, a Szarvashoz címzett vendégfogadót, a serházat és a szőkeföldi Felső-malmot.⁵⁶

Valószínűleg nem sikerült ekkor ilyen hosszú időre kiadni az ingatlanokat, ezért 1876 tavaszán újabb hirdetményt tettek közzé a kuriális birtok bérbeadásával kapcsolatban. A közlemény tárgyát képezte a Négyesi-malom, a szőkeföldi sétakertben lévő kocsmá mel-léképületekkel és az italmérési joggal, a szőkeföldi sörház melletti magtár, és egy cséplő-pajta. Az árverést 1876. június 7-én a sétakerti vendéglőben rendezték, amelyen a legtöbbet ígérőnek 1876. október 1-jétől 1879. szeptember 20-ig adták használatba az ingatlanokat.⁵⁷ A malom árendája eredménytelenül zárult, ezért július 4-ei dátummal újabb licitálást ren-deztek.⁵⁸

Három év múlva, a bérleti jog lejáratára idején – 1879. május 6-án – Schreiner Ferenc grazi sörgyáros és felesége 190 000 forintért megvásárolták a szőkeföldi birtok tekintélyes részét.⁵⁹ Az adásvétel tárgyát képezte a Sabaria szálloda – korábban a Szarvashoz címzett vendéglő –, a mellette álló lakóház, a sörház és raktár, az ún. Práter-kert, az ott található vendéglő és fürdőház – a fából épített uszoda tulajdonjogilag a bérlőt illette –, a tiszt lakás és major, a Négyesi-malom, a téglavető kemence, a téglaraktár, a téglaszín, a mellette lévő vendéglő és a munkáslakások.⁶⁰ A szerződés 10. pontja szerint, ha a vevők a Práter-kertet az ott lévő vendéglővel és fürdőházzal eladni szándékoznak, akkor kötelesek az elővásárlási jogot Szombathely városának felajánlani.⁶¹

POLGÁRI BIRTOK AZ EGYKORI SZŐKEFÖLDÉN

1880. március 8-án a szombathelyi Brenner család vásárolta meg a szőkeföldi birtok azon részét, ahol később téglagyárat létesített.⁶² Ez a terület Szombathely déli peremén, a város-növekedés szempontjából kikerülhetetlen helyen feküdt. Majd Brenner (V.) János a grazi Schreiner Ferenc sörgyárossal kialakult kapcsolatának köszönhetően 1890 júniusában meg-szerezte a szőkeföldi birtok másik, nagyobbik felét.⁶³

55 MNL VaML Szombathelyi Járásbíróóság iratai. Telekkönyvi iratok. Telekkönyvi betétek (továbbiakban: Szhelyi tkv.) 30. sz. tulajdoni lap

56 Hirdetmény. *VL*, 1873. jún. 1. 4. old.

57 Hirdetmény. *VL*, 1876. máj. 14. 4. old., lásd még: Hirdetmény. *VL*, 1876. máj. 21. 4. old.

58 Hirdetmény. *VL*, 1876. jún. 28. 4. old., lásd még: Hirdetmény. *VL*, 1876. júl. 2. 4. old.

59 MNL VaML Szhelyi tkv. bet. 30. sz. tulajdoni lap

60 MNL VaML Szombathely Város Polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok (továbbiakban: Szpgm.) III. 583/1924.

61 Uo.

62 BRENNER 1986. 314. old., lásd még: MNL VaML Szhelyi tkv. bet. 1873. sz. tulajdoni lap

63 MELEGA 2010. 144. old.

Ez azzal járt, hogy a „Szőkeföld polgári tulajdonba kerülésével felszámolódott a legnagyobb feudális eredetű világi földtulajdon a város akkori területén belül...”⁶⁴ A Schreiner Ferenc és fiai nevű céget mindenki ismerte Szombathelyen, hiszen ők voltak egy évtizedig a birtokosai a szőkeföldi uradalomnak, a Sabaria vendéglőnek, a Batthyány-ligetnek, a szőkeföldi sörháznak.⁶⁵ A szerződés az „Első grazi részvénytársaság, előbb Schreiner Ferenc és fiai” és Brenner (V.) János építőmester között jött létre. Az eladás tárgyát képező birtok a rumi postaút és a nyugati vasút, másrészt a Szőlős község és Szombathely határában lévő árok, valamint a Gyöngyös patak és a szombathelyi gáztársaság területe közötti földbirtokot jelentette. Mindez magában foglalta a práteri és a Négyesi-malmot, a vendéglőt, a fürdőházat, a tisztii lakot, a gazdasági épületeket, a területen lévő fákat és az egyéb tartozékokat. Az ingatlan megszerzésével együtt megkapták a hozzá kapcsolódó jogokat és haszonélvezeteket is. A vételárát 88 000 forintban állapították meg, amelyből 10 000 forintot az egyezmény aláírásakor kellett átadnia Brenner (V.) Jánosnak. A birtokra egyébként 90 000 forint jelzálog volt bejegyezve, amelyet a szerződésben rögzítetteknek megfelelően kezeltek. Az adásvétel megkötése, illetve aláírása után a vevő ténylegesen is a birtokába jutott a 72 hold nagyságú területnek. A szerződésben Brenner (V.) János kötelezte magát, hogy a Práterben lévő gázcsövek bevezetéséért és a lámpákért a hátralékos részletfizetést teljesíti, a haszonbéri szerződéseket a malmokra, a vendéglőre és a fürdőházra és uszodára azok lejártáig fenntartja.⁶⁶ A hely fontosságát jelzi, hogy ebben a korszakban is már városi rendezvények helyszínéként szolgált a práteri zöld terület. 1880. augusztus 24-én Szombathelyen tartották nagygyűlést a magyar orvosok és természetvizsgálók. A délelőtti megnyitó programok után a résztvevők a szomszédos Práterben kialakított szarvasmarha- és tejgazdasági kiállítást tekintették meg.⁶⁷ Majd néhány év múlva, az 1887 szeptemberében megrendezett szombathelyi ipari kiállítás alkalmával a kereskedelmi és ipari iskola, a tornacsarnok és a hozzátartozó területek mellett, a Batthyány-liget is fontos helyszíneként szerepelt az esemény megrendezése során.⁶⁸

Közben Divald József tornatanár 1887-ben megvásárolta a Batthyány-ligetben lévő Pongrácz-féle uszodát, s azt elbontatta.⁶⁹ A tavasszal beadott uszodaátalakítási kérvényét a Szépítő Bizottság véleményezte, s azt engedélyezte, az építési tervet pedig Holczheim Károly készítette el.⁷⁰ A nyár elején megnyitott új fürdőben 54 kabin, két tusoló létesült, és a víztükör felületét is megnövelték.⁷¹ Az új fürdőépület ellenére továbbra is előfordultak kellemetlenségek a Gyöngyösben való fürdés során. Gyakran megtörtént, hogy leúsztatták a lovakat a práteri malomig és az állatok felkavarták a patak iszapját, amely lehetetlenné tette a patakban való fürdözést.⁷²

A Gyöngyös jobb partján vezetett a szőlősi gyalogút, amelyet magas platánok szegélyeztek. A birtok adásvételét követően az új tulajdonos magas léckerítéssel zárta el Szombathely polgárai elől a liget útjait. Az 1891 nyarán ezzel kapcsolatban megjelent írás szerint úgy jártak el a polgárokkal, mint az első emberpárral az éden kertjében, ahonnan „kikergette

64 BRENNER 1986. 317. old.

65 ÉHEN 1887. 79. old.

66 MNL VaML Szpgm. ir. III. 583/1924. Vételi szerződés, 1890. jún. 25.

67 A magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése Szombathelyen. *Vasárnapi Újság*, 1880. 35. sz. 583. old.

68 ÉHEN 1887. 12. old.

69 Új fürdőhely. *VL*, 1887. jún. 2. 2. old.

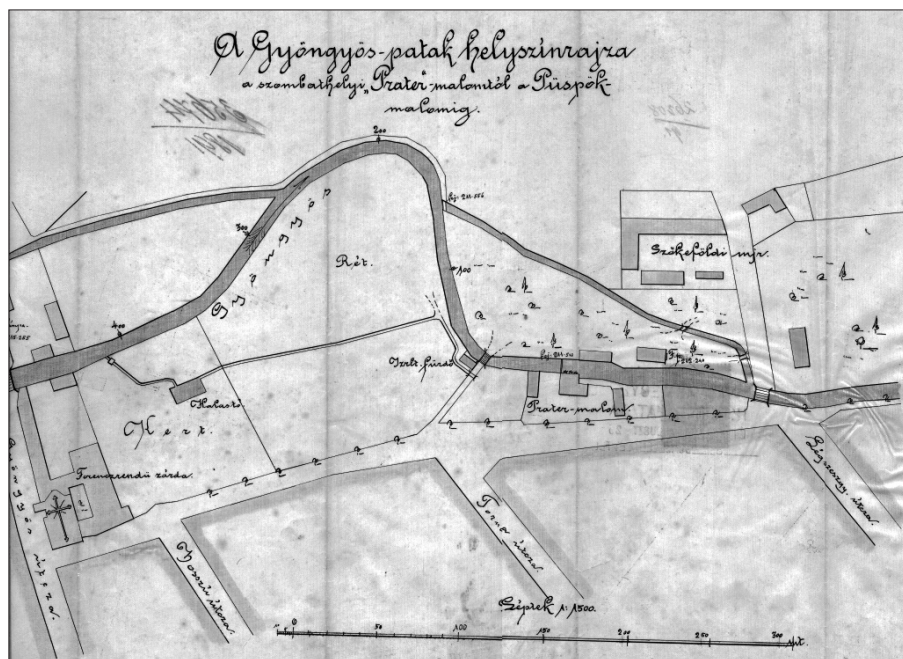
70 MNL VaML Szpgm. ir. III. 118/1887.

71 Új fürdőhely. *VL*, 1887. jún. 2. 2. old.

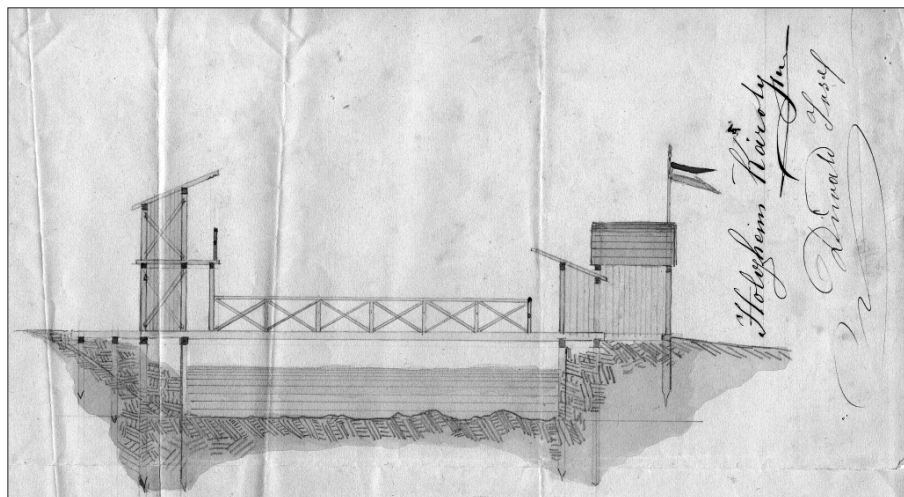
72 Uszoda és lósztatás. *VL*, 1893. júl. 16. 6. old.

A MÚLTNAK KÚTJA

BAJZIK ZSOLT: AZ EGYKORI SZOMBATHELYI PRÁTER – MA GÁYER ÉS BRENNER PARK – ...

A Gyöngyös patak és környékének helyszínrajza, 1891. MNL VaML Szmpg. ir. 938/1933.

A Divald-féle uszoda tervrajza, 1887. MNL VaML Szmpg. ir. III. 118/1887.

őket az Úr”.⁷³ Korábban hosszú évtizedeken keresztül a Batthyány-ligetbe hordták a dajkák a kisgyerekeket, itt tartották a majálisokat, a nyári vigalmakat, itt sétált a fürdőközönség. Alig volt Szombathelyen olyan ember, aki tavasz és ősz között legalább néhány alkalommal ne fordult volna meg itt. A régi Práter annak ellenére vált nevezetessé, hogy a területét nem gondozta kertész.⁷⁴

1898-ban *Vasvármegye* monográfiájában a következőket írták a területről: a „*patak bal partján terül el a nem régen még közkertül szolgált Práter-liget, melyet Brenner János a liget jelenlegi tulajdonosa gyönyörű parkká varázsolt át.*”⁷⁵ Ebben az időszakban készítette Brenner (V.) János a präteri kertjében a város első tenispályáját. Külföldi útján figyelt fel a tenisz sportra, majd megismerte a szabályait, és megvásárolta a hozzá szükséges eszközöket.⁷⁶ Később, valószínűleg Brenner Tóbiás polgármestersége idején, az 1900-as évek közepeztől ismét élvezhették a szombathelyiek a Práter szabad használatát.⁷⁷

1901 májusának végén jelent meg az a hír, hogy megnyílt a szőkeföldi Divald-féle uszoda, amely ismét jelentős átalakításon ment át. A medret kitisztították, a kabinok számát megnövelték.⁷⁸ A következő hónapban – egy a korban divatos fürdőlevéllel – tudósítanak az uszodából, mely szerint a hűsölésre legalkalmasabb fürdő, a szőkeföldi jó öreg uszoda, ahol „*az érzelmek leszűrődve a higgadtabb temperamentum szűrőjén, a maguk egész tisztaságában érvényesülhetnek.*”⁷⁹ A Kis-Práter a malommal, az uszodával és egy fehér fürdőházzal a Brenner család tulajdonát képezte, tőlük bérelte Divald az uszoda területét, a malmot pedig a Tóth nevű molnár. A fürdőházat a visszaemlékezés szerint az 1900-as évek elején bontották el, mivel állítólag erkölcsstelen dolgok történtek ott. A malom három kerékkel és zsilippel rendelkezett, s ha kevesebb víz folyt, akkor csak egy kerék működött, amely ontotta a vizet az uszodába. Ha több víz érkezett a patakban, akkor kettő, sőt három kerék is működhetett, de néha előfordult, hogy a zsilipeket meg kellett nyitni, ha nagyobb esőzés történt, és ekkor a barna színű ár teljes szélességében hömpölygött a patak medrében. Az uszoda faépítménye a Kis-Práter felé földszintes, az utca felé emeletes kabinsorral rendelkezett. A fülkék előtt kb. egy méter széles járda vezetett körbe, amely cölöpökön állt, és léccel határolták el az úszómedencétől. A kerekeknél volt a mélyvíz a jó úszók részére, lefelé pedig láncsal elválasztva a kisvíz, az úszni nem tudók részére. Az egyik oldalon kettő, a másikon három lépcső vezetett le a patakba. A vetkőzőfülke, ahol a nedves fürdőruhát levehették, különösen a nők – mert akkor még egész vértetben fürödtek – az emeletes kabinrészen volt, a földszinten a kisvíznél tudták ezt megtenni. Reggel 8–10 óra között a nők, 10–13 óra között a férfiak, 13–16 óra között megint a nők és 16–19 óra között a férfiak fürdölhettek.

Az uszoda mindennapjairól Brenner Tóbiás fiának, Brenner Jánosnak a visszaemlékezésében olvashatunk érdekes részleteket: „*Reggel nem sokan fürödtek, így ha 10 órakor megjelentünk, rendszeren minden akadály nélkül bejutottunk, nem úgy délután, mikor rendszeren tele volt nőekkel, akik Divald bácsi erélyes csengetései és többszöri ékes magyar nyelvű fel-*

73 Városliget. *VL*, 1891. jún. 21. 1–2. old.

74 Uo.

75 SOMOGYI 1898. 133. old.

76 MNL VaML Brenner család iratai 15. dob. Brenner János emlékiratai 1. köt. (továbbiakban: Brenner emlékir.) 6. old.

77 BODÁNYI 1910. 224. old.

78 Uszodamegnyitás. *Vas*, 1901. máj. 30. 4. old.

79 Dán: Fürdőlevél a Diwald-uszodából. *Vas*, 1901. júl. 31. 4. old.

szólítása dacára sem akartak kijönni. Mi ilyenkor fiúk már nagyobb csapatra szaporodtunk és ismételt rohamot intéztünk a bejárat ellen, melyet hol Divald bácsi, hol pedig felesége őrzött, ugyanis felváltva biztatták a nőket és őriztek bennünket. Divald bácsi ragaszkodott ahhoz, hogy addig mi nem mehetünk be, amíg az utolsó nő el nem hagyja az uszodát, természetesen voltak késedelmeskedők, akiknek viszont kijövetelét nem tudtuk kívánni, ezért ilyenkor megkettőztük a rohamokat, néha sikerrel át is törtük a Divald frontot és diadalmasan elfoglaltuk az uszodát. Ilyenkor az öltözködő nőkkel enyhe pourparlé indult meg, amiben nem mindig mi maradtunk alul. A budapesti sikertelen úszni tanulás után a következő évben itthon Divald bácsinál kerültem úszókötélre, azonban sokáig itt sem voltam hajlandó kötélben maradni, az egyik napon elemeltem Divald bácsi hordóját, felmentem a nagyvízbe, belevettem magamat a habzó hullámokba és az úzás remekül sikerült. Mikor láttam, hogy jól megy, szóltam Divald bácsinak, nézze meg, milyen jól úszom kötél nélkül, ő először dörmögött egy darabig, de végül mégis belenyugodott és leeresztett a kötélről. Párszor mentem csak különböző nagyságú hordóval a vízbe, amikor már hordó nélkül is le mertem úszni. Mondhatom, prima úszó lettem, az uszoda egyik legjobb úszója, amit részben karcsú alakomnak is köszönhettem. A következő évben Laci is megtanult úszni, ő is jó úszó lett és ettől fogva veszélyeztettük a gyenge úszók és gyávák életét. Egy alkalommal Steiner (zsidó orvos) valami bécsi rokon gyerekekkel jött az uszodába, aki elég gyáván viselkedett, erre Laci kileste, mikor a lépcsőn vízbe ment és ő a trambulínról éppen az orra elé ugrott, ettől a gyerek úgy megijedt, hogy majdnem belefulladás, úgy kellett kihalászni. Persze Steiner dr. Lacit halálra kereste, meg akarta rakni, de mi úgy elbujtattuk, hogy nem sikerült rátalálni. Pár napig azután nem is mert eljönni, míg a csoda el nem múlt. Az uszodában fő hangadók a Tóth fiúk, Weigand gyerekek, Hainzmann Kari, Ungár Imre és a Brenner fiúk voltak. Miután az egész építmény fából volt, Divald bácsi szigorúan tiltotta a cigarettázást. Mi persze éppen ezért minden lehetetlen helyen cigarettáztunk. Erre rendszeren kitört a botrány, Divald bácsi szidott bennünket és fenyegetett azzal, hogy megmondja Papának, de mi nagyon nem ijedtünk meg a fenyegetéstől, mert úgyis tudtuk nem árul el bennünket. Divald bácsi remek emberpéldány volt, kicsi, zömök, csupa izomember volt, amellet széles melle talán az eddig ismert összes emberek között a legpuhább és legjobb szívet takarta. Azt a sok huncutságot és csintalankodást, amit mi vele véghezvittünk, senki sem tűrte volna, ő pedig mérgeződött és utána bement a pénztár fiülkéjébe, jóízűen lenyelt egy korsó sört, melyet Bárány bácsi, famulusa, egy-egy nap, ha igen meleg volt, talán tízszer is megtöltetett a sörház-kertben (jelenleg Aréna-kert). Jobban féltett bennünket az öreg tyúknál, mikor az a parton tipródik, a kiskacsái pedig vízbe mennek. Ő is az uszoda folyosóján jött-ment és figyelte, hogy valakinek nem történik-e baja. Ebből mi természetesen sok heccet csináltunk. Lebuktunk a víz alá, és ő alatta a lécek mellett bukkantunk fel, amit felülről nem láthatott. Valaki figyelmeztette az öreget, hogy X.Y. nem bukkant fel. Megijedt persze Divald bácsi, rögtön szaladt rúdjáért, hogy végigtapossa a mély vizet. Mikor arrafelé ment, ahonnan megláthatta az illetőt, az megint lebukott és a víz alatt a másik oldalra úszott, ahol takarva volt. Szegény öreg néha már egészen odavolt, amikor a deliquens nagy röhögve jelentkezett. Egy másik eset: egyszer Tóth Laci (az ügyvéd) fogadott Divald bácsival, hogy 3 percig a víz alatt tud maradni, Divald bácsi ezt kétségbe vonta. Megegyeztek abban, hogy Divald bácsi órával fogja kontrollálni az időt. Tóth Laci lebukott és a piszkos vízben észrevétlenül a lépcső alá úszott, ott mögötte felbukott. Divald bácsi buzgón figyelte az órát, eleinte nyugodtan, azután kezdett nyugtalan lenni, kezdett izgatott lenni, mindjobban tipródott egyszerre csak megszólalt: –

„Tyeregeg, Lacinak falami bája lett, enyi iteik nem tud vízben lenni.” – és már fogta a rudat, hogy keresésére induljon, mikor Tóth Laci a legnyugodtabb ábrázattal felbukik a víz színére, kicsit köpködött, a szemeit törölgette és nagy diadalmasan kérdezte, ugye megnyertem a fogadást. Szegény Divald bácsi, ha élne bizonyára még most is gondolkodna a felett, hogyan bírta ki Tóth Laci olyan soká a víz alatt.”⁸⁰

Brenner (V.) János 1908. évi elhunytát követően testvére, Brenner Tóbiás szombathelyi polgármester, majd az ő 1919-ben bekövetkező halála után özvegye és gyermekei örökölték az osztatlan birtokot.⁸¹

Érdekes esemény borzolta fel a szombathelyi polgárok mindennapjait 1913 őszén, amikor Brenner Tóbiás a tulajdonát képező Külső-Práterben táblákat helyeztetett el „Visszavonásig megengedett az átjárás” felirattal. Azzal indokolta a cselekedetét, hogy a területre elbirtoklás címén senki ne szerezhesen szolgalmi jogot. A *Vasmegyei Hírlap* 1913. október 16-ai számában a városi ügyek rovatban ezért felhívást intéztek Brenner Tóbiáshoz, hogy a táblákat azonnal távolítsa el, mert a város lakói állítólag korábban szolgalmi jogot nyertek az út használatára. A nyugalmazott polgármester azonban erre nem volt hajlandó, mondván a kérdéses ingatlanra nem nyertek ilyen jogot.⁸²

A práteri tilalomfa kihelyezése kínos feltűnést keltett a közvéleményben, és a *Vasmegyei Hírlap* cikkét élénken tárgyalták az egész városban. „Ami Brenner Tóbiás tisztességét, feltétlenül mocskotalan karakterét illeti, erről kár beszélni, ezt tudja mindenki Szombathelyen, nem szorul védelemre. De tévedése nincs kizárva, aminthogy jelen esetben nagyon is vastagon téved”⁸³ – volt az általános vélemény. 1914 júniusában a jogügyi bizottság az „előpráteri” átjárás szolgalmi ügy tárgyában vizsgálódott, de a határozathozatal előtt szükségesnek gondolták a fellelhető dokumentumok vizsgálatát. Arra keresték a választ, hogy Montenuovo Alfréd herceg és Schreiner Ferenc, valamint a város között történt-e valamilyen egyezség az átjárók használatára. Közölték-e a két fél 1879-ben kötött adásvételi szerződését a várossal, és volt-e szó ebben a város elővételi jogáról?⁸⁴ Bossányi Lajos tisztiügyész és Grabler Károly levéltáros jelentették a polgármesternek, hogy az „előprátert és a Szentmárton utcát, valamint Gyöngyösszöllős községet és a várost összekötő gyalogutakra, illetve a Szőkeföldi kuriára”⁸⁵ a levéltárban 1866–1891 között semmilyen iratot nem találtak.⁸⁶ 1914 szeptemberében a város jogügyi bizottsága is tisztázni kívánta, hogy Brenner Tóbiás milyen céllal helyezte ki a külső-práteri átjáró út szabad használatát korlátozó táblákat. Úgy gondolták, ha az volt a cél, hogy az utat véglegesen megszüntessék, akkor az ügyet perre viszik. A bizottság ezért azt javasolta, hogy először beszéljenek Brenner Tóbiással, és kérjenek tőle egy nyilatkozatot, amelyben késznek mutatkozik az átjárókat parcellázás esetén is fenntartani.⁸⁷ Októberben ismét a jogügyi bizottság foglalkozott az átjáró ügyével, és ismét javasolták a nyilatkozat kérését, amelyben addig engedélyezik az átjáró út használatát, amíg utcanyitás következtében változás nem történik. Amennyiben kiadásra kerül a nyilatkozat, úgy azt javasolták, hogy a képviselők ismerjék el a telek felett Brenner Tóbiás korlátlan tu-

80 MNL VaML Brenner emlékir. 52–56. old.

81 BRENNER 1986. 318. old.

82 MNL VaML Szpgm. ir. III. 583/1924. Brenner Tóbiás levele, 1913. okt. 21.

83 Városi ügyek. *VL*, 1913. okt. 23. 2. old.

84 MNL VaML Szpgm. ir. III. 583/1924. Kivonat a jogügyi bizottság jegyzőkönyvéből, 1914. jún. 16.

85 MNL VaML Szpgm. ir. III. 583/1924. Jelentés a polgármesternek, 1914. júl. 1.

86 Uo.

87 MNL VaML Szpgm. ir. III. 583/1924. Kivonat a jogügyi bizottság üléséről, 1914. szept. 25.

lajdonjogát.⁸⁸ Végül, 1914. december 2-án nyilatkozott Brenner Tóbiás arról, hogy a „külső Práter területén az átjáró utak használatát mindaddig, míg ott utcanyitás következtében változás nem lesz az eddigi gyakorlat szerint továbbra is” megengedi a közlekedést.⁸⁹ A következő napon Geszner Imre arról beszélt a közgyűlés előtt, hogy a becsatolt nyilatkozat a terület eladása esetén a város jogait nem biztosítja, de a tulajdonos a település ügyét szíven viseli, ezért a korábbi, perre vonatkozó beadványát visszavonta. Más képviselők is javasolták a kérdéses ügynek napirendről való levételét. Geist Jenő képviselő azt kérte, hogy a Práter tulajdonosa adjon telekkönyvi biztosítást, mivel az ma sétatut képez, így arra a városnak közegészségügyi okokból szüksége van. Geist felkérte Kiskos István polgármestert, hogy a város nevében szólítsa fel Brenner Tóbiást, hogy a Práterben lévő fákat addig ne vágassa ki, amíg ott utcák nem lesznek létesítve. A polgármester válaszában hangsúlyozta, hogy nem tud arról, hogy a sétatér fáit ki akarnák vágatni. Az ügyet ezek után levették a napirendről, és ismét visszautalták a jogügyi bizottság elé.⁹⁰

A későbbiekben Geszner Imre levélben azzal kereste meg a városi tanácsot, hogy úgy értesült, Brenner Tóbiás hajlandó a Kis-Prátert eladni. A képviselő szerint a város amúgy is szűkülődött sétaterekben, másrészt a jelzett terület háztelkeknek is értékesíthető, ezért azt javasolta, hogy érdeklődjenek a terület kedvezményes áron történő megszerzésének lehetőségéről. A képviselő így gondolta a vitás szolgalmi jog rendezését.⁹¹

Az I. világháború alatt, 1916 tavaszán felmerült a Divald-féle fürdő megvásárlásának a lehetősége, ezért Kiskos polgármester egy bizottságot bízott meg az objektum állapotának és értékének a felmérésére. A helyszíni szemle alkalmával megállapították, hogy az építmény fából készült, nagyon elavult állapotú, több helyen a fa alkatrészek elkorhadtak, és a tető is javításra szorult. A bizottság a rossz állapotot a vételár megállapításánál figyelembe vette, de a háború miatt a faanyag értéke rendkívüli mértékben felemelkedett. Holzheim Károly szerint a fürdő építése az 1880-as években kb. 10 000 koronába kerülhetett. A becsértéknél figyelembe vették az épület állapotát, ezért 3131 koronára becsülték az árát, és még 5000–6000 koronát számoltak a felújításra.⁹² 1916. május 26-án a város képviselőjében a polgármester 3000 koronáért vásárolta meg a Divald-féle fürdőt. Az ekkor felvett leltárban 60 öltöző kabin, két hid a folyosó végén, kádak és zuhanyok, földszintes ruhaszáritó, egy szekrény, három állvány, két asztal, egy dívány, négy szék, 11 bádóg úszóöv, 18 tükör, egy számozott kulcstartó, egy létra, négy lépcső, kút és csővezeték szerepelt.⁹³

1916. május 31-én Szombathely város képviselőjében Kiskos István polgármester bérleti szerződést kötött Brenner Tóbiás nyugalmazott polgármesterrel a präteri uszoda területére. A város által a Divald családtól megszerzett uszoda területét a vízhasználati joggal együtt 1916. június 1-jétől 1922. június 1-jéig évi 200 koronáért kibérelték. Brenner Tóbiás erre az időtartamra ingyen átengedte a Kis-Práter területének a használatát úgy, hogy a bérbeadót gazdasága folytatásában nem akadályozhatták, és az utakat és hidakat saját költségre kellett jó állapotban tartani.⁹⁴ A fákat csak a tulajdonos engedélyével vághatták ki; a fa a kitermelés után őt illette meg. A bérleti szerződésbe belefoglalták azt is, hogy annak

88 MNL VaML Szpgm. ir. III. 583/1924. Jegyzőkönyv, 1914. okt. 21.

89 MNL VaML Szpgm. ir. III. 583/1924. Nyilatkozat, 1914. dec. 2.

90 MNL VaML Szpgm. ir. III. 583/1924. Közgyűlési jegyzőkönyvi kivonat, 1914. dec. 3.

91 MNL VaML Szpgm. ir. III. 583/1924. Geszner Imre levele

92 MNL VaML Szpgm. ir. III. 662/1916. Jegyzőkönyv, 1916. máj. 3.

93 MNL VaML Szpgm. ir. III. 662/1916. Adásvevési szerződés, 1916. máj. 26.

94 Uo.

lejárta a város az uszoda felépítményét két hónap alatt köteles elbontani, de a vízbe vert cölöpöket és a parti védműveket nem bánthatták.⁹⁵

Az 1916. június 2-ai közgyűlésen a képviselők elfogadták a bérleti szerződést úgy, hogy a fürdő berendezését és felszerelését 3000 koronáért megvásárolták Knebel Ferencné szül. Divald Leopoldinától. A tanácsot felhatalmazták arra, hogy a zavartalan működtetés érdekében a szükséges javításokat sürgősen végezzék el, és a fürdődíjakat állapítsák meg. A képviselők örömmel fogadták, hogy Brenner Tóbiás a Kis-Prátert a bérlet időtartamára park céljára átengedte, ezért köszönetüket fejezték ki. A tanácsot pedig megbízták, hogy a terület rendben tartásáról a későbbiekben gondoskodjanak.⁹⁶

Az I. világháborút követően a Brenner családra nehéz idők vártak, hiszen a világegést kísérő gazdasági nehézségek súlyosan érintették őket. A több évtized alatt felhalmozott vagyron szép lassan vált semmivé.⁹⁷

„A város jövője megköveteli, hogy a város megfelelő telekpolitikával gondoskodjék, hogy természetes spekulációkkal nem befolyásolt jövőt előkészítse”⁹⁸ – írták a Vasvármegye hasábjain a Brenner-féle területek megvételével kapcsolatban. 1918 márciusában Kiskos polgármester bejelentette a képviselőknek, hogy tárgyalások indultak Brenner Tóbiás nyugalmazott polgármesterrel a birtokában lévő 57 hektárnyi ingatlan megvétele tárgyában. Az eladásra felkínált földekért, épületekért, malmokért összesen 1 770 837 koronát kért a tulajdonosa, de ebből az ajánlatból kimaradt az úrilak és a hozzátartozó park. A polgármester ezért levélben tett egy ajánlatot, hogy az egész komplexumot – életük végéig tartó díjtalan használat mellett – hajlandó a képviselők előtt 1 700 000 korona vételárért javaslatba hozni. Az egykori polgármester azonban – a Práterrel együtt – 1 800 000 koronáért lett volna csak hajlandó megválni a birtokától.⁹⁹ A képviselők a javaslatot alaposan tanulmányozták, és megvitatták, hogy a város fejlődéséhez ténylegesen szükséges a közel 2 millió koronás befektetés.¹⁰⁰ Mivel a város ekkor nem vásárolta meg ezeket az ingatlanokat, ennek következményeként 1918. július 23-án Brenner Tóbiás és Tóth István között létrejött a práteri malomra és a Külső-Práterre vonatkozó 200 000 koronáért történő adásvétel.¹⁰¹

A Tanácsköztársaság idején, 1919 márciusában Vas vármegye Forradalmi Tanácsa a Kis-Prátert, az uszodát és a Gyöngyös jobb partjának tartozékait közvagyonnak nyilvánította. A Direktórium felhívta a polgármester figyelmét arra, hogy a lefoglalt ingatlanokat azonnal vegye birtokába, és a parkot a közönség számára nyissa meg.¹⁰² A práteri park megnyitása a városi közönség számára – mint ahogy korábban említettük – 1910 előtt megtörtént, de Brenner Tóbiás 1919. évi halála után özvegye ezt a nyilvánosságot visszavonta.¹⁰³ A Tanácsköztársaság bukása után, 1920. június 1-jével ismét megnyitották az uszodát, amelynek fürdési rendjét is közzölték a sajtóban. E szerint délelőtt 7–10 óra között a férfiak, 10–13 óra között a nők, 13–16 óra között a férfiak, 16–18 óra között a nők és 18–20 óra között ismét a férfiak használhatták a fürdőt. Egy fürdés kabin és ruhahasználat nélkül 3

95 Uo.

96 MNL VaML Szpgm.ir. III. 662/1916.

97 MELEGA 2010. 154. old.

98 A Brenner telek vétel ügye. *Vasvármegye* (továbbiakban: *Vvm.*), 1918. márc. 31. 2. old.

99 Uo.

100 Városfejlesztés körül. Szükséges-e a telekszerzés. *Vvm.*, 1918. ápr. 7. 2. old.

101 MNL VaML Szpgm. ir. 938/1933. Brenner Tóbiás kötelezvénye, 1918. júl. 31.

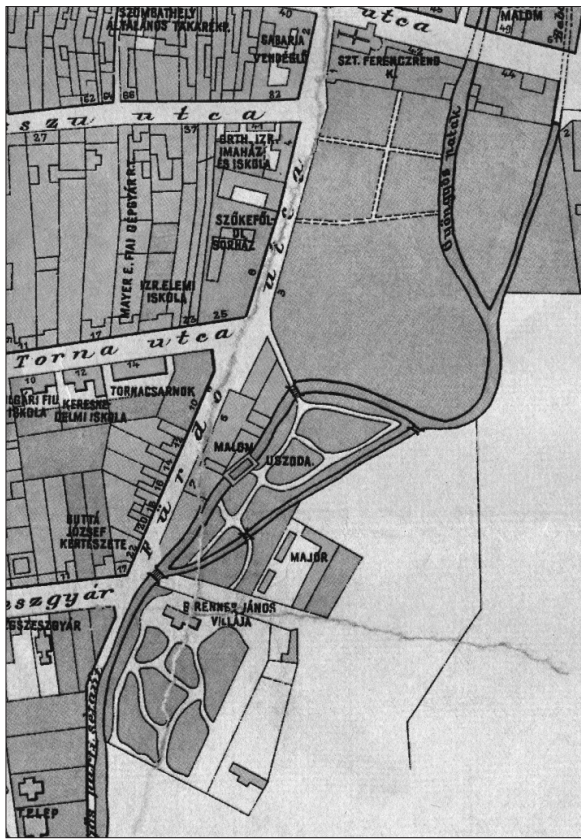
102 MNL VaML Szpgm. ir. 938/1933 Vasvármegye Forradalmi Tanácsának levele, 1919. márc. (462/D/1919)

103 BRENNER 1986. 327. old.

koronába, kabinhasználatlaltal 4 koronába, a bérlet kabin és ruhahasználat nélkül 1 főre 60 koronába, az úszásoktatás díja havonta 50 koronába került.¹⁰⁴ A következő évben még ki nyitott az uszoda, de a háború alatt kötött bérleti szerződés alapján 1922-ben elbontották az építményét, és a még használható kabinokat átszállították az akkor újjáépített perinti strand-füldőhöz.¹⁰⁵

Néhány év múlva, 1927 őszén került ismét a városi képviselők elé a práter-i malom te- rülete megszerzésének a kérdése. A közgyűlés véghatározata alapján a Tóth István és gyer- mekei tulajdonát képező 3218 négyszögöl nagyságú malom te- rületét – a városrendezési terv végrehajtása érdekében – 120 000 pengőért tervezték megvá- sárolni, és az erről kiállított adásvételi szerződést elfogadták. A vevő 1928. február 1-től ve- hette birtokba az ingatlant.¹⁰⁶

Közben 1928 tavaszán már arról vitatkoztak a városi képvise- lők, hogy az új víztorony Sző- keföldén, a Brenner-féle telken, vagy a város tulajdonát képező légszeszgyári parcellán épüljön fel. Sőt, egy ideig olyan verzió is keringett a városban, hogy az új víztorony a Kis-Práterben épül fel, mivel a Szőkeföldét drágán ajánlották megvételre a tulajdonosok. A város vezető- sége ezért meghívta a meghatal- mazott Brenner testvéreket egy megbeszélésre.¹⁰⁷ 1928. június 28-án kötötték meg a szerződést arra a 2162 négyszögöl területre, ahol víztornyot és parkot kíván- tak létesíteni. Az eladók, özv. Brenner Tóbiásné és gyermekei beleegyeztek abba, hogy a vevők az építkezés befejezése után addig használhatják a ma- gánútjukat, amíg a Gyöngyös patakon hídát nem építenek.¹⁰⁸ A víztorony építése gyorsan haladt, hiszen 1928 decemberében már arról írtak a helyi sajtóban, hogy a munkálatok egy-

Szombathely R.T. város térképének részlete, 1904. MNL
VaML T 135

104 Lehet már fürödni. Hogyan segít Szombathely a szegényeken? *Vvm.*, 1920. máj. 28. 4. old.

105 Séta a bővülő szombathelyi strandon. *Vvm.*, 1923. máj. 27. 4. old.

106 MNL VaML Szpgm. ir. 938/1933. Kivonat a közgyűlési jegyzőkönyvből, 1927. okt. 7.

107 Szőkeföldön épül fel az új víztorony. *Vvm.*, 1928. jún. 22. 4. old.

108 MNL VaML Szpgm. ir. 5428/1935.

két hét alatt teljesen befejeződnek. A próbafeltöltést ekkor már végrehajtották, csupán kisebb munkálatok voltak még hátra.¹⁰⁹

1932-ben Tóth János Szombathely esztétikai problémáiról érkezett a *Vasvármegye* hasábjain. Véleménye szerint Szombathely természeti szépségei között kell megemlíteni a vizeit. A Gyöngyös és a Perint vizére csak az 1920-as évektől fordítottak gondot. Tóth szerint mindkét patak partját, Kámontól Gyöngyös-szőlősig „*ki kell szabadítani az átölelő telektömbökből, végig kell parkosítani és fásítani. A két víz partját helyenként keskenyebb park-sávval, a vízpartok között kettős fasorú összekötő sétautakkal Szombathely legszebb sétaútvijává lehet varázsolni.*”¹¹⁰

1933 kora tavaszán azonban még mély árkok szeltek át a „*régi Szőkeföldének, Szombathely legszebb részének, a Práternek területét és annak környékét.*”¹¹¹ A ferencesek kertjének déli oldalán nyitották meg a város legújabb utcáját. A Gyöngyös új árkát már kiásták, és nemsokára a patak vizét is belevezették, a régi medret betemették. Így az évezredes egykori patakmeder alkotta később a Gáyer Gyula utcát.¹¹² A Práter rendezésének legfontosabb részét a Gyöngyös pataknak az áthelyezése képezte. Hónapokig készítették az új csatornát, amely a Brenner-villától egyenesen vezette a vizet az új árkában a Szent Márton utca felé. Az első lépés megtörtént a terület rendezése felé, és a munka tovább folytatódott, amikor 40-50 munkás lapátolta a kitermelt földet a Práter telkének egyenesítésére. Az összes gödröt betemették, de ugyanez a sors várt a rómaiak idejéből származó, víz nélkül maradt mederre is.¹¹³

1933 áprilisában már az új helyén folyt a Gyöngyös. A malom és a ferencesek kertje között a híd csak a régi práteri szigetre vezetett, és Szentmárton felé már nem lehetett erre közlekedni.¹¹⁴ Közben 1933. június 26-án Varga Pál rendőr azt jelentette, hogy a Práterben, a volt Gyöngyös medrének egy részébe hordják a városban összegyűjtött szemetet. Korábban az árkot mindkét végén lezárták, így az ott megrekedt vízbe dobált szemét rothadásnak indult. Az esős és meleg idő miatt összegyűlt „*trágyalé oly undorító bűzt gerjesztett, hogy a közelben lakók a lakásukat szellőztetni nem tudják.*”¹¹⁵ 1933 nyarán az új meder körüli közegészségügyi panaszok kivizsgálására a Práter-szőkeföldei majornál helyszíni szemlélet rendelt el a polgármesteri hivatal.¹¹⁶ A tisztiorvosi hivatal vizsgálata szerint a régi Gyöngyös még meglévő medrében kb. 15–20 méter hosszan, némely helyen 1–1,5 méter szélességben ganajlé és emberi ürülék találtatott, amely a major udvarán lévő nagyterjedésű trágyadombból, az ürülék pedig az árnyékszékéből, a régi árapasztó mederbe kivezető csatornaki-folyóból származott, s ez okozta a messziről is érezhető bűzt.¹¹⁷ A polgármesteri rendeletre felállított bizottság is megsemmisítette a szőkeföldi major udvarát, a práteri új csatorna partját, és ugyanazt állapította meg, mint a tisztiorvosi hivatal. A felvett jegyzőkönyvbe belefoglalták, hogy az állapot közegészség- és köztisztaság-ellenes, amely állapotot sürgősen meg kell szüntetnie a majort bérlő Sugár Manónak.¹¹⁸ Az iratok tanúsága szerint 1933 augusztu-

109 Egy-két hét alatt átveszi a város az új víztornyot. *Vvm.*, 1928. dec. 5. 3. old.

110 TÓTH János: Szombathely esztétikai problémái. *Vvm.*, 1932. dec. 17. 2. old.

111 A práteri építkezések. *Vvm.*, 1933. márc. 5. 5. old.

112 Uo.

113 Elhagyta 2000 éves medrét a Gyöngyös. *Vvm.*, 1933. ápr. 7. 3. old.

114 A práteri Gyöngyösmeder áthelyezési munkálatai befejeződtek. *Vvm.*, 1933. ápr. 6. 3. old.

115 MNL VaML Szpgm. ir. 2007/1934.

116 Uo.

117 Uo.

118 Uo.

sának a végére a bérlő a trágyalé kifolyását megszüntette.¹¹⁹ Az alispáni hivatal 1934. május 29-én helyszíni tárgyalást tartott, amelynek eredményeként a kultúrmérnöki hivatal javaslatára a Brenner örökösök örökjogú rétöntözésű és jégtermelési, valamint Szombathely városnak a tulajdonát képező malomvíz-használati jogosítványáról való lemondásukat tudomásul vette, és a város által 1933-ban kiadott ideiglenes építési engedély alapján létesített malomcsatorna medrének áthelyezését utólag, véglegesen engedélyezte.

Az új Gyöngyös-ág 225 m hosszan végig egyenletes eséssel, 7 m fenékszélességgel létesült. Az alispáni hivatal elrendelte, hogy a város köteles az „*új medret és partjait fenntartani és a Brenner-féle megszüntetett öntözést szolgáló vízkivételi zsilipet eltávolítani. A Brenner örökösök kötelesek az ú.n. Brenner park 2443. hrsz. ingatlan délnyugati része alatt vezetett jégtermelésből tápláló vízvezető árkot ennek kezdeténél a Gyöngyösből való vízkivételi zsilip elbontásával és az ároknak legalább 4 m. hosszban, a terepszintig való feltöltésével megszüntetni.*”¹²⁰ Mivel a határozat meghozatalakor a práteri malom megszüntetése, a vízlépcső eltávolítása, a felhagyott meder és az árapasztó csatorna betömése, a vízelvezető árkok megszüntetése már megvalósult, így ezeket nem kellett belefoglalni az alispáni határozatba. De a Gyöngyös áthelyezését engedélyezni kellett a hivatalnak, mivel arra csak ideiglenes építési engedély volt kiadva.¹²¹ A patak áthelyezésével új utcát nyitottak a ferencesek kertjén keresztül a Zrinyi Ilona utca meghosszabbításaként. A munkálatok közben a Práter bejáratának helyén egy hatalmas kőlapban akadt meg a munkások csákánya. Óvatosan kiásták, és 2 méter hosszú, 80 cm széles – harmadik vagy negyedik századi – római szarkofág fedele került elő. A díszes faragású kőlap alatt két férfi és egy nő csontvázát találták meg. A női csontvázon egy üveg karperec, a lábaknál a koporsó két sarkában egy-egy üvegcorsó, és üvegcsésze hevert. Előkerült még bronzpénz, egy cipőnek a bőr talpa és néhány barna ruhafoszlány. A koporsó körül római cserepeket és edényeket is találtak.¹²²

1934 tavaszán a víztorony mellett 6000 négyszögöl területen egy új futballpályát kívántak létrehozni. Ezt a telket Erdődy Sándor gróf vépi földbirtokos ajándékozta az új szombathelyi egyesületnek.¹²³

Az eredeti parknak nem volt különösebb kertépítészeti jelentősége, mint ahogy ma sincs, azon kívül, hogy feltételezhetően a legrégebb eredetű és növényállományú közpark Szombathelyen. Faállománya ritkább ekkor a jelenleginél, viszont nagyobb gyepfelületek, azokon belül virággyások és kör alakú virággyások élénkítették a képét. A parkon belül allé nem kapcsolódott az épülethez és nem illeszkedett a parkhoz. A parkban állt egy fa-építmény, a „Lusthaus” és 1901 után egy tenispálya, amely az első lehetett Szombathelyen. Az épület és az allé között sűrű növényzettel fedett mesterséges domb bújtt meg, amelynek feltöltése alatt boltozott pinchehelyiségek húzódtak meg. A park növényállományában a ketős gesztenyefasor mellett platán és tulipánfa is előfordult. A parkhoz, illetve a birtokhoz tartozott a Gyöngyös-parti sétány, mindkettő a nyilvánosság számára is rendelkezésre állt.¹²⁴ 1934-ben arról írtak a *HÍR* című újságban, hogy Szombathely a virágok és a fák városa. A cikkben megjegyzi a szerző, hogy a Brenner parkban „*még néhány juhar és hárs van, mely-*

119 Uo.

120 MNL VaML Szpgm. ir. 3308/1935.

121 Uo.

122 1600 éves koporsót találtak a Práterben. *Vsm.*, 1933. máj. 14. 5. old.

123 A Brenner-telken, az új víztorony mellett lesz a Szombathely FC új pályája. *Hír*, 1934. márc. 25. 8. old.

124 BRENNER 1986. 322–323. old.

nek megőrzése nem lehet közömbös városunkra nézve...¹²⁵ A kert 1934-ben elkészített felmérése szerint ennél gazdagabb növényzettel rendelkezett, mivel felsoroltak 15 hársfát, 10 szilfát, 21 juhart, három kőrísfát, két nyírfát, 39 vadgesztenyét, két akácot, 6 gyertyánt, két paulovmafát (császárfát), négy fenyőfélét, egy szelídgesztenyét, platánt, égert, tulipánfát és tölgyfát.¹²⁶ „Most ismét alkalmas lenne a városunk a természetvédelemre és pedig a Brenner-park parcellázásának megtagadásával. Vének lenne ennek a szép favegetációnak elpusztítása, melyet a természet és a városunk múltjával összeferrott patricius család gondozása közel 100 év alatt fejlesztett széppé... A város a parcellázás megtagadásával megakadályozhatja a fekvőség értékesítését, mert nem valószínű, hogy a mai viszonyok között az egész fekvőségre vevő akadna, legkevesbé olyan magas árért, melyről eddig hallottunk. Így a fekvőség értéke inkább csak ideális, mert a lakóház oly avult, hogy modernizálása sokba kerülne. Viszont a város igen mérsékelt áron megvehetné a fekvőséget, a házat óvoda, vagy múzeum céljára, amelyből éppen elég van Szombathelyen, aránylag kis költséggel átalakíthatná, a park pedig ideális lehetne az új Práter parknak.”¹²⁷

(A második, befejező rész a következő számban)

125 Szombathely a virágok és fák városa. *Hír*, 1934. júl. 10. 3. old.